

602

II.
ULUSLARARASI
İSLAM DÜŞÜNÇESİ
KONFERANSI

İstanbul, 25-27 Nisan '97

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Deni. No:	566.20
Tas. No:	181.2
	ULN.1

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI
Yayın No: 54

ISBN
975-8215-09-4

2000 Adet basılmıştır. 1997

Yapım - Ofset Hazırlık
Sina Ltd. Şti. 531 60 75

Baskı
Erkam Matbaacılık

İSLAM'DA, AFRİKA'DA VE BATT'DAKİ KÖLELİĞE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ: AHLAKİ İLKELER VE TARİHİ TECRÜBE

Ali Mazrui*

Modern Afrika tarihi üç büyük medeniyet -yerli, İslâmî ve Batı medeniyeti- arasındaki bir etkileşim olarak görülebilir. Afrika'nın gelenekleri ve âdetleri çoğu kez Araplardan ve Avrupalılardan gelen uyarıcılara karşı tepki göstermiş veya onlardan kaçmıştır. Afrika'nın kendisini işgal edenlerin kültürel kalelerine sızdığı ve kendi etkisini icra ettiği durumlar da olmuştur. Afrika topraklarında kök salan, aslında Afrika'nın üçlü mirasından oluşan gerçekliktir. Afrika'nın, İslâm'ın ve Batı'nın mirasları tez, antitez ve sentez şeklindeki kendi özel diyalektiğini geçirmeye başlamış durumdadır.

Bu tebliğde, üçlü miras kavramını kendisine özgü bir tecrübe olan köleliğe uygulayacağız. Bu tecrübenin üç ayrı köle kültürünün geleneklerine nasıl kuşattığını göstermeye çalışacağız. Çünkü kölelik mikrobonun ister istemez yarınki Afrika için potansiyel bir global rolün şekillendirilmesiyle sonuçlandığına ilişkin gözlemlerle tebliğimizi bitireceğiz.

Kölelik ve Irk Üzerine

Konuya, köleliğe ilişkin karşılaştırmalı incelememizle başlayalım. İlk olarak, Afrika'daki yerli kölelik sistemleri tek ırklı olmaya yatkındı. Efendiler de köleler de aynı ırktan ve renktendi. Bu demektir ki, Afrika'daki yerli kölelik sistemleri, tanım gereği, galipler ve kurbanlar arasındaki tutumlar ve yönelim noktasında en az ırkçı olardı.

Kutuplaşmış bir tezat olarak, Batılı Atlantik ötesi köle ticareti ise iki ırklıydı ve beyazların efendi, siyahların köle olduğu bir plantasyon medeniyeti vücuda getirmeyi hedefliyordu. Batılı kölelik sistemleri, özellikle Kuzey

(*) ABD, Prof. Dr., Küresel Kültür Araştırmaları Enstitüsü Başkanı.

Amerika'daki ve Karayiplerdeki, modern köleliğin bütün biçimlerinin en ırkçısı oldu. Temel itibariyle, kölelik şer kurumunun iki tarafında iki ırk bir-biriyle karşı karşıya geliyordu.

Müslüman dünyasında uygulandığı şekliyle ise, kölelik çok ırklıydı. Efendiler ve köleler neredeyse her ırktan olabilirdi. Arap bir efendi Afrika'dan, Avrupa'dan veya Asya'dan kölelere sahip olabilirdi. Gerçekten de, Arap efendi Arap kölelere, Türkler Arnavut kölelere ve Suriyeliler Hindli veya Yunanlı kölelere sahip olabilirdi. Her ne kadar Müslümanların uyguladığı şekliyle kölelik çoğu kez şu ya da bu etnik gruba veya kasta bir önyargıyı içeriyorduydu da, efendilerle köleler arasındaki merkezî ayrımı derinin rengi oluşturmuyordu.

Buraya kadar anlatılanları özetlersek, yerli kölelik sistemleri tek ırklı (Siyah efendiler, siyah köleler), Atlantik ötesi kölelik biçimleri iki ırklı (beyaz efendiler, Siyah köleler), Müslüman dünyasında görünen kölelik biçimleri ise çok ırklıydı (hem efendiler, hem de köleler muhtelif renklerden). En fazla ırk merkezli kölelik sistemleri, ırkî kutuplaşmayı aslî kültürel temelleri olarak kabul eden Atlantik ötesi biçimiydi.

Atlantik ötesi köle ticareti, aynı zamanda, modern tarihin bütün kölelik biçimlerinin en fazla ticarileşmiş olanıydı. Bu kölelik biçimi o kadar ileri gitti ki, köleleri mal ve metalığa indirgedi. Atlantik ötesi kölelik sistemi, şekerden dokumaya, kauçuktan inşaata kazanç elde etme yollarıyla köleliliği kaynaştırmada diğer bütün kölelik biçimlerinin önüne geçti. Köleler, yeni yeni zuhur eden kapitalist dünya ekonomisinin parçası haline geldi. Köleler hem maldı, hem de malları imal edendi; ve hem ürün, hem de üreticiydi.

Afrika'nın yaşadığı kölelik sistemleri içinde en az ticarileşmiş olanı yerli versiyonlardı. Köleler, ticaret esirlerinden ziyade savaş esirleriydi. Yerli kölelik kalıplarında dahi bazı ekonomik mübadelelerin vuku bulduğu bir gerçektir. Bazı "takas" işlemleri yapılmadı değil; köleler hayvanlarla, hatta deniz hayvanlarının kabukları gibi süs eşyalarıyla mübadele edildi. Fakat yerli kölelik sistemlerinde ticaret ve alış-veriş çok mutedildi. Birçok Afrika toplumunda para henüz icat edilmemişti bile.

Yerli kölelik gelenekleri en az, Batılı kapitalist kölelik sistemi de en çok ticarileşmiş biçimler olduğuna göre, Müslümanların uyguladığı kölelik ortada bir yerdeydi. Ticaret, İslâm tarihinde, çoğu yerli Afrika toplumuna göre çok daha fazla gelişmiş bir faaliyetti. Gerçekten de, Sahra ötesi ticaret Batılı kapitalizmden çok daha eskiydi. Bazı Batılı kültürlerle uzun mesafeli ti-

careti ve altının bir mübadele aracı olarak kullanmayı ilk kez Müslümanlar soktular.

Vakia, ticaret ve alım-satımda tecrübeli ilk Müslüman, bizzat Hz. Muhammed'di. O, kendi hanımı Hatice'ye ticarî bir çalışan ve ortak olarak hizmet vermiş, dinî bir önder olmadan önceki günlerde Mekke ile Şam arasında uzun yollar kat etmişti. Kısacası, Hz. Muhammed dünya tarihinin büyük medeniyetlerinden birisini "kurma"dan önce bir tacirdi.

Bu ticarî arka planıyla, İslâm'ın, peygamberinin ardından, kendi uzun ve karmaşık ticaret tarihini geliştirmiş olması şaşırtıcı değildir. İslâmî özgürlükçülüğün yardımı sayesinde değil, çoğu kez İslâm'ın koyduğu sınırlamalara rağmen, Arap köleciliği daha sonraki yüzyıllarda ticarileşti. Ancak en hırslı dönemde dahi, Müslümanlar arasındaki köle ticareti, Batılı kapitalizmin gerçekleştirdiği Atlantik ötesi köle ticaretinin yanında çok küçük kalıyordu.

Yirminci yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan demografik denge, ölçekteki bu farklılığa tanıklık etmektedir. 1990'ların sonuna gelindiğinde, kuzey ve güney Amerika'da Afrikalı soyundan gelen yüz milyondan fazla insan bulunuyordu. Yirminci yüzyılın son yirmi yılında Arap yarımadasında ancak bir-iki milyon Afrika kökenli insan bulunuyordu. Nüfus hacmindeki bu farklılık, Arapların köle ticaretinin Atlantik ötesi köle ticaretinden bin yıl daha eski olmasına rağmen meydana gelmiştir. Arapların ele geçirdiği köleler nereye gitti? Gerçekte, Arapların yaptığı köle ticaretinin, Batılı dünyanın onaltıncı yüzyıldan itibaren girdiği geniş insan ticaretiyle hiçbir benzerliği bulunmuyordu.

Bu, bizi, nisbî ırkçılık ve nisbî ticarilikten sonra, karşılaştırmamızın üçüncü faktörüne getirmektedir. Bu üçüncü husus, incelenen üç kölelik gelenekteki karşılaştırmalı toprak dağılımına ilişkindir. Köleliğin coğrafyasıyla karşı karşıyayız. Yerli kölelik sistemleri temel itibarıyla tek kıtalıydı. Köleler uzun mesafeler katetmek zorunda kalmıyordu. Bütün dehşetiyle birlikte Atlantik'in ötesine geçme gibi birşey yoktu.

Atlantik'in ötesine götürülüp sonunda iki Amerika'da pazara çıkarılan her köleye karşılık bir Afrikalı köle avı ile Yeni Dünya'daki nihaî açık arttırma arasında bir yerlerde öldü. Ölümünün korku verecek kadar yüksek bir yüzdesi aslında yolda gerçekleşti. Yani, mesafenin uzaklığı köle taşımacılığında en önemli ölüm nedeni haline geldi. Yerli köleciliğin çoğu kez uzun mesafe taşımacılığının gaddarlıklarının bulunmadığı bir çeşit "yöre esareti" olması, yerli kölelik versiyonlarını coğrafi açıdan daha şefkatli hale getirdi.

Müslümanların yaptığı köle ticareti, yine, Atlantik ötesi yolculuğun dehşeti ile yerli yöre esareti arasında bir yerlerdeydi. Yerli kölelik temelde tek kıtalyı idiye, Müslüman köleliği temelde iki kıtalyıdı. Arapların köle ticareti, Müslüman dünyasındaki kölelerin bazıları Avrupa kökenli olsa da, asıl itibariyle Asya ile Afrika arasında gerçekleşti. İslâm'ın kendisi dağılım itibariyle esasen bir Afro-Asya dinidir. İslâm Konferansı Teşkilatının hemen hemen bütün üyeleri ya Afrikalıdır, ya da Asyalı. Vakıa, diğer kıtalarda da - Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da- birkaç milyon Müslüman mevcuttur. Fakat, Arnavutluk ve kısmen Türkiye dışında bütün Müslüman ülkeler ya Afrika'dadır, ya da Asya'da. Müslüman dünyanın yaptığı ticaretin büyük kısmı tarihî olarak dindaş Müslüman ülkelerle sınırlı olmayıp en büyük iki kıta olan Afrika ve Asya'yla sınırlı olmaya yatkındı.

Elbette ki, Arap köle ticareti ile Atlantik ötesi köle ticareti arasındaki ayırım mutlak nitelikte değildi. Arapların ele geçirdiği kölelerden bazıları, Batılılar Arapları riyakârca suçlasalar da, aslında Batılı pazarlar içindi. Fakat Müslüman dünyasındaki kölelerin çok büyük kısmı yüzyıllar boyunca ya Asya içinde veya Afrika içinde ya da bu iki kıta arasında yolculuk yaptılar. Bu anlamdadır ki, Müslümanların kölelik mirası, çok ırklı olmasına karşılık, esasen iki kıtalyıdı.

Diğer taraftan, modern Batılı kölecilik, temelde iki ırklı olmasına karşılık, tam anlamıyla çok kıtalyıdı. Batılı köle tacirlerinin esir ettiği insanların hemen hepsi, daha önce belirttiğimiz gibi, siyahtı. Batılı kölelik sistemlerindeki hemen hemen bütün efendiler de beyazdı. Bununla birlikte, bu ırkî çift kutupluluk dört kıtayı birden içine alıyordu: Afrika, Avrupa, Kuzey Amerika ve Güney Amerika. Bu sistemler aynı zamanda Senegal açıklarındaki Gore'dan Karayipler'deki Jamaika'ya dek birçok adayı da kuşatıyordu.

Köleliğin tarihi fazlasıyla gaddar; coğrafyası ise kimi zaman yıkıcı olmuştur. Atasözlerinde, uzak mesafelerin sihirli bir bakış kazandıracağı veya kalbi daha yumşatacağı söylenir, ama köle ticaretinin tarihî kayıtlarında mesafenin uzaklığı köleleştirilmenin elemine bir de yolculuğun ıstırabını eklemiştir. Çok kıtalyı olan Batılı köle ticareti global bir teşebbüse en fazla yaklaşan biçim oldu. Aynı zamanda, insan ilişkilerinde de global bir tahribat meydana getirdi. Esirliğin coğrafyası bedelini böylece ödemiş oldu.

Kölelik ve Karşılaştırmalı Özümseme

Üç kölelik mirası arasındaki dördüncü karşılaştırma alanı, nisbî özümseme ve eritilme ile ilgilidir. Yerli köleciliğin köleleri efendilerinin "geniş aile"si içinde özümsemesine fazlasıyla izin verip vermediği konusunda hay-

li tartışmalar yapılagelmiştir. Britanya'nın Afrika'daki en büyük sömürge idarecisi olan Lord Lugard, bu kıtadaki dahilî köleliğe ilişkin son derece önemli bir noktayı şöyle vurguluyordu:

"...söz konusu köleler, ister hiçbir ortak özelliklerinin bulunmadığı -ne dil topluluğu, ne âdetler, ne de yargılar noktasında- kimselerce edinilmiş ve sahip olunan yabancılar olsun; ister efendileriyle aynı ırktan "toprağın çocukları" olsunlar; ister reisleri üzerlerinde mutlak bir yetkiye sahip olduğu; belirlenmiş bir ücret karşılığında değil değişken ve aynı derecede belirli avantajlar için çalışıyor olsunlar, bu kişiler toplumsal mertebelerin en aşağı tabakasında bulunmaktadır. İlk durumda, kölenin daha katı muameleye uğrama ve satılmaya daha hazır olması ihtimali vardır; ikinci durumda ise ihtimaller tersine dönmektedir." (2)

Lugard, Afrika'daki dahilî köleciliğin, kısmen yerli kölelik sisteminin daha özümsemeci ve bütünleştirmeci olması nedeniyle, esasen Atlantik ötesi köle ticareti kadar kötü olmadığı sonucuna ulaşan karşılaştırmalı sosyal analiz okuluna mensuptu. Lucy Mair, doğu Afrika'da, Baganda'lar arasındaki yerli köleliğe ilişkin incelemesinde bu tezi destekledi.

Evet, bazı görevler hususen kölelere yüklenmişti, fakat genel itibarıyla köleler yaşadıkları evin insanların gündelik hayatını paylaşıyordu ve bir yabancı, kendisine açıkça ifade edilmediği takdirde, onların köle olduğu anlayamazdı. Esir edilen kadınlar eş olarak alınıyorlar ve kötü muamele veya kocalarının ölümü halinde gidecek akrabalarının olmaması dışında, farklı statüleri o kadar fazla önem taşır olmaktan çıkıyordu. Kızlar efendilerinin ailesinden birisiyle veya başka bir köleyle evlenebiliyor, evlendikten sonra kendi evlerini kurabiliyor ve kendilerini efendilerinin klanıyla tanımlıyorlar ve onun âdetlerine uyuyorlardı. Efendilerini terkedememeleri ve ondan klanın gerçek bir üyesi gibi miras alamamaları noktasında "hür insan"dan farklıydılar. (3)

özümsemede ve bütünleştirmede ikinci olarak Müslüman köleciliği gelmekteydi. Arapların soy geleneklerindeki baba tarafının gücü bu noktada kolaylaştırıcı bir faktördü. Babası Arapsa, çocuk annesinin ırkına bakılmaksızın ve isterse annesi aslında bir köle olsun, Arap sayılıyordu. Böyle bir sistemde farklı ırklardan oluşan bir evlilikte veya bir efendi ile köle-cariyesinin birleşmesi halinde, çocuk daha ayrıcalıklı olan ebeveynin statüsüne yükseliyordu. Baba tarafının güçlü olması, çocukları babanın statüsüne yükseltiyordu. Bu, beyaz bir efendi ile siyah bir köle arasındaki bir birleşmeden doğan çocukların annenin kölelik statüsüne indirildiği ve pazarlanabileceğinin kabul edildiği Kuzey Amerika'daki Anglo-Sakson kölecilikle keskin bir tezat teşkil ediyordu.

İncelenen üç kölelik sistemleri içinde, İslâmî gelenek yukarıya doğru sosyal hareketliliği en şaşırtıcı kabiliyete sahip olan sistemdir. İslâm'da köleler, çok kısa zaman içinde değilse bile uzun hanedanlık dönemlerinin ardından, sultan dahi olabiliyordu.

Herşey, köle askerler kavramıyla ve İslâm tarihindeki askerî darbelerin kökenleriyle başladı. Müslüman toplumlar kölelere plantasyon işçileri veya ev işçisi rolü yükledi. Kölelerin Müslüman ordularının ayrı bir unsuru olarak kullanılmasının tarihi, Miladî 9. yüzyıla dek uzanmaktadır. Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın (833-842) döneminde Bağdat'ta başladı. Bu uygulama Müslüman dünyasının diğer pek çok bölgesinde hızla yayıldı.

İnsanlık tarihinde "köle" anlamına gelen bir kelime, yüzyıllarca hüküm süren bir hanedanın bir ismiyle nadiren bu kadar aynileşmiştir. "Memluk/Kölemen" köle ya da "sahip olunan kimse" anlamına gelen bir kelimedir ve aynı zamanda 1250'den 1570'e dek Mısır ve Suriye'de hüküm süren ve torunları Osmanlı idaresinde 1517'den 1798'e dek Mısır'da önemli bir güç olmaya devam eden bir hanedanın ismidir. Gerçekten de, Napolyon 1798'de Mısır'ı işgal ettiğinde karşısında, temelde yeni Memluk devletinin yönetimindeki yeni Memluk ordularını bulmuştu. İnsanlık tarihinde belki de hiçbir zaman, köleler idaresi altında buldukları devletin iktidarını, İslâm medeniyetinde olduğu kadar, ayrılmaz bir parçası olmamıştır.

Memlukler üretken tarihçiler, ansiklopediciler ve biyograficilerdi. Memluk medeniyetinin ortaya çıkardığı en büyük sosyal bilimci, modern tarihyazıncılığının kurucu babalarından birisi olan İbn Haldun'du. Memlukler mimaride Kahire'ye en çarpıcı abidelerden bazılarını kazandırdılar.

Genel halkın içinde yatay özümseme noktasında, yerli Afrikalı kültür muhtemelen kölelere özellikle hoşgörülüydü. Fakat hakimiyetin en yüksek noktalarına ve ekonominin hükümlerine tepelerine sosyal hareketlilik açısından, en aşağı tabakalarındaki kölelerden bazılarının iktidar kapılarını açan İslâm medeniyeti oldu.

İncelenen kölelik sistemlerinin en az özümseyici ve içinde eritici olanı Atlantik ötesi kölelik sistemiydi. Batılı kölelik geleneklerinin en fazla ırk merkezli olması nedeniyle, bu gelenekler hem yatay özümsemeye, hem de dikey sosyal hareketliliğe karşı güçlü bir direniş sergilediler. Memluklerin Batılı hiçbir müteakabili yoktu. Başkalarının malı olanlara -"mülk edinilmiş olanlar"a- devlet yönetiminin veya ekonominin en yüksek makamlarının kapıları Batı tarafından kapatıldı. İslâm en yüksek iktidar makamı fırsatıyla köleleri tazmin etti. Saygıdeğer Jesse Jackson ya da Gene-

ral Colin Powell Batı dünyasının en yüksek makamındaki ilk Memluk olacaklar mı?

Jesse Jackson, ülkedeki en yüksek makam -Amerika Birleşik devletleri Başkanlığı- için ciddi bir rekabette bulunan, siyah bir kölenin torunudur. Bırakın Amerikan halkının nihaî oylamasını kazanmayı, Demokrat Partiden aday olma şansı dahi tam anlamıyla zayıftır. Fakat General Colin Powell Cumhuriyet adaylığını kazanması daha yüksek bir ihtimaldir. Amerika, Memluk Hanedanı bir yana, tek bir Memluk tarafından dahi yönetilmeye henüz hazır değil. Son tahlilde Anglo-Sakson ırkî kültürü şu anda dahi yukarıya doğru sosyal hareketliliğe, İslâm kültürünün bin yıldan daha uzun bir süre önce verdiğinden, daha az izin vermektedir.

Kölecilik Bir Günah mı?

1990'larda Afrika'da kölelik üzerine yapılan tartışmalar, Sudan ve Moritanya'dan gelen haberler üzerinde odaklaşmış durumdadır. Sudan'daki soru, kısmen, köleliğin mevcut olup olmadığıyla ilgilidir. Moritanya'daki tartışma ise bir yönüyle, mevcut tabakalaşmanın bir kölelik biçimi mi, yoksa başka birşey mi olduğu hakkındadır.

Bu tebliğ günümüz Sudanı veya Moritanyası üzerine hazırlanmış olmayıp, daha geniş tarihî ve sosyolojik bir perspektifle İslâm ve köleliği konu almaktadır. Ancak yine de bu tebliğ Sudan ve Moritanya'yı daha geniş bir zaman ve mekân bağlamına yerleştirmeye yardım edebilir.

İslâm köleliğe müsamaha eder mi? Bütün büyük dinler bir açıdan köleliğe müsamaha gösterir. On Emir'de "Başkasını köleleştirmeyeceksin" emri yoktur. Musevilik de köleliği yasadışı saymamıştır.

Hız. İsa alçak gönüllülerden ve yoksullarda bahsetmiştir, ama köleleştirilmiş olanlardan fazla bahsetmemiştir. Aksine, Hıristiyan uluslar daha sonraki yüzyıllarda insanlık tarihinin en büyük köle ticaretine girişmişler, Atlantik ötesi köle ticaretini başlatmışlardır. Büyüklük itibarıyla Hıristiyan köle sistemi kendi başına bir sınıf teşkil etmektedir.

Hıristiyanlık da Musevilik de İslâm'dan asırlarca eski olduğundan, tanım gereği kaçınılmaz olarak İslâm'dan yüzyıllarca daha uzun bir süre köleliğe müsamaha göstermiştir. Hıristiyan köleciliği İslâm'la ilişkili herhangi bir kölecilikten en az dört yüz yıl önce mevcuttu. Musevilik ise İslâm'dan iki bin yıl daha uzun süre köleliğe göz yumdu.

Bütün dinler şu ya da bu derecede köleliğe müsamaha gösterdiyse bu ko-

nuda aralarında önemli bir fark var mıydı? İslâm'ın köleleri hürriyetlerine kavuşturmayı teşvik etmek diğer dinlerden daha fazla mesafe kat ettiğini göstermek istiyorum.

Fakat bu gerçekse, nasıl oldu da köleliğin kaldırılması hareketinde başı Hıristiyan uluslar çekti? Denilebilir ki, daha fazla sanayileştiklerinde ve sekülerleştiklerindedir ki köleliğin kaldırılmasına daha fazla taraftar oldu. Batı'da köleliğin kaldırılması hareketini doğuran Hıristiyan bir dirilişten ziyade sanayi devrimiydi.

Köleliğin kaldırılmasının ahlâkî yönü itibariyle Müslüman dünyası inanç ilkeleri açısından Batı'nın önünde, ama sınaî açıdan ardındaydı. İslâmiyet'in mesajı köleliğin kaldırılmasına diğer dinlerden daha yakındı, ama sanayi devrimi köle iş gücünü ücretli iş gücünden daha az verimli haline getirmeye üstünlüğü eline geçirdi.

Ücretli iş gücü kiralanabilir ve istendiğinde işten atılabilir, hele de sendikaların mücadeleye başlamasından önceki ondokuzuncu yüzyılda. İşçiler durgunluk zamanlarında sayıca azaltılabilir. Buna karşılık, köle sahiplerinin ekonomi buhrana girdiğinde kölelerinden kurtulması kat kat zordu. Teknolojik değişim, Batı'nın köle ticareti konusunu yeniden düşünmesini kolaylaştırdı.

İslâm ve Köleliğin Kaldırılması Hareketi

Peki, İslâm hangi anlamda köleliğin kaldırılmasına yakındı? İslâm'ın mesajı insanlığı üç farklı şekilde tebliğ edildi:

- 1) Neyin günah, neyin fazilet olduğu, neyin emredildiği ve neyin yasaklandığının açıkça ilânı;
- 2) Allah'ın nazarında ideal olanı ima eden birikimsel örnekler;
- 3) İctihad yoluyla gelecek nesiller tarafından biçilmesi için ahlâkî tohumların ekilmesi.

Bunlar, İslâm'ın ahlâkî mesajının aktarılmasının, insanlık için yeni bir maneviyata zemin hazırlamanın üç ana biçimiydi. Ahlâkî bir emir açıkça ilân edildi; ahlâkî bir emir birikimsel olarak izhar edildi; ve ahlâkî bir emir gelecekte biçilmesi için ekildi.

Katl, zina, kumar, içki gibi günahlar elbette ki Kur'an ve/veya Hz. Muhammed'in hadisleri ile yasadı (haram) ilân edildiğine şüphe yoktur.

Peki, başkalarını köleleştirme veya başka bir insana sahip olma konusunda durum nasıldı? İslâm'ın bu husustaki mesajı diğer iki tebliğ biçimleriyle aktarılmıştır:

- 1) Allah katında ideal olanı ifade eden birikimsel örnekler
- 2) Gelecekte biçilmesi için ahlâkî bir tohumun ekilmesi.

İslâm köleliği doğrudan bir kötülük olarak ilân etmedi. Ama sık sık kölelerin azad edilmesini bir fazilet olarak ilân etti—ki, bu madalyonun öteki yüzüydü. İslâm, başka bir kişiyi köleleştirmeyi doğrudan ahlâksızlık olarak ilân etmedi; ama bir kişiyi azad etmenin son derece ahlâkî olduğunu tekrar tekrar gösterdi. İslâm bu hususu, Batı'nın sanayi devrimi sırasında aynı şeyi yapan İngiltere'deki William Wilberforce'dan ve Amerika Birleşik Devletlerindeki Abraham Lincoln'den bindörtü yüz yıl önce vurguluyordu.

Peki, İslâm kölelerin azad edilmesini hangi şekillerde tavsiye ediyordu? Köle azad etmenin övgüye lâyık olduğunun defalarca vurgulanması yoluyla. Bir kölenin ya da esirin azad edilmesi, bugün bizim “dost kurşunu” -yani, bir kişinin kendi tarafından bir kişiyi yanlışlıkla öldürmesi- olarak tanımlayacağımız şeyin bir parçası olarak öngörülmektedir.

Hata dışında bir mü'min diğer bir mü'mini asla öldüremez. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle veya cariyeyi hürriyetine kavuşturması ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Ancak ölenin ailesi diyeti bağışlarsa bu müstesnadır. Eğer yanlışlıkla öldürülen kimse size düşman olan kâfir bir kavme mensup olup mü'min bulunursa, o halde mü'min bir köle veya cariyeyi hürriyetine kavuşturmak gerekir...Allah herşeyi hakkıyla bilir ve bütün hükümlerini hikmetle tanzim eder. (4)

Bir köleyi azad etmek, aynı zamanda, Allah adına edilmiş bir yeminin bozulmasına bir diyettir. Allah'a verilen bir yeminin bozulması, acil bir ceza-yı gerektirir:

Allah yeminlerinizde kasıtsız olarak yanılmanızdan dolayı sizi mesul tutmaz; fakat ettiğiniz yeminleri bozmanızdan dolayı sizi mesul tutar. Bozulan bir yeminin kefareti ise, kendi ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on fakiri doyurmak veya on fakiri giydirmek yahut bir köle veya cariyeyi hürriyetine kavuşturmadır... Şükredesiniz diye, Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor.(5)

Kur'an kölelerin azad edilmesini hayır işlemek olarak emretmekte ve köle azad etmeyi hayrın ölçütlüğüne yükseltmektedir. “Birr/iyilik nedir?” sorusuna ise Kur'a-ı Kerim şu cevabı vermektedir:

“Allah’a, âhîret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman etmek; Allah rızası için malından seve seve akrabalara, yetimlere, fakirlere, yolda kalanlara, ihtiyaç sebebiyle isteyen kimselere, hürriyetine kavuşmak isteyen esir ve kölelere bağışta bulunmak; namazını dosdoğru kılmak, zekâtını vermek, sözleştiği zaman sözünde durmak... işte (imanlarında) sadık olanlar onlardır ve onlar takva sahiplerinin tâ kendileridir.” (6)

Köle azad etmek Cennet’in bir anahtarı olabilir mi? Diğer bir Kur’an âyeti, kötülüğün yürünmesi kolay yolu ile hayrın yürünmesi zor yolu arasında ayırım yapmaktadır. Zor hayır yolu terbiye ve fedakârlık gerektirmektedir. Salih kimseler için sayılan fedakârlıklar arasında kölelerin azad edilmesi de vardır. Bu surede, köle azad edilmesi, zor hayır yolunda bir fedakârlık olarak önemce daha yüksek bir makama çıkarılmaktadır.

“Sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin? O köle azad etmektir. Yahut yakını ola bir yetimi veya çok düşkün bir yoksulu açlık gününde duyormaktır... işte onlar hayır ve bereket ehli olan Ashab-ı Meymenedir (sağ yolun insanları).” (7)

Köle bir kadının veya efendisinin çocukları hürdür; efendilerinin hukukî statüsünü kazanırlar. Amerika Birleşik Devletlerinde ise tam tersine, Tavuk George’un annesinin köle statüsüne indiriyor ve beyaz babası tarafından satılabiliyordu.

Hür çocukların annesinin statüsü de değişerek hürriyete yakın bir hale geliyor, ama efendisinin ölümüne dek tam hürriyet haline gelmiyordu. Efendisinden çocuk doğuran köle kadın (cariye) ümm veled idi ve ne satılabiliyordu, ne de rehine bırakılıyordu.

Eski kölelerin Müslüman toplumuyla bütünleştirilmesi bazen, onların çok yüksek makamlara getirilmesi derecesine ulaşıyordu. Bilâl-i Habeşi İslâm’ın ilk büyük müezzini ve Peygamber’in etkin bir sahabesiydi. Bilâl azad edilmiş Habeş bir köleydi. Hz. Muhammed’in (sav) vefatından sonra etkili bir Müslüman olmaya devam etti ve daha sonra Suriye’de vefat etti. Bazıları naaşının Şam’da olduğunu iddia etse de, kabri muhtemelen Halep’tedir.

İslâm’ın ilk günlerinde kölelik ırktan bağımsızdı. Kölelerin birçoğu Arap’tı. Kölelik mikrobi, daha da kötü ırkçılık mikrobuyla bağlantılı değildi.

Köle hürriyetini satın alabiliyordu ve köle sahipleri de buna izin vermeye teşvik ediliyorlardı. Ödemeler üç taksitte yapılabiliyordu. Efendinin sözleşmeyi iptal etmeye yetkisi yoktu, ama köle fikrini değiştirebiliyordu.

İslâm'da evlilikte bir eş olarak takvalı bir köle takvasız hür bir kişiye tercih edilmektedir. Yani, takva veya dindarlık ayrı bir sosyal tabakayı meydana getirmektedir.

Kanunun lafzında olmasa dahi, uygulamada köleler özel mülkiyete sahip olabiliyorlar, ancak öldüklerinde malları sahiplerine kalıyordu. İslâm, Kur'an ve Peygamber vasıtasıyla, kölelerin azad edilmesini veya şartlarının iyileştirilmesinin övgüye lâyık fiiller olduğunu defalarca beyan etmektedir.

Bu noktada gündeme gelen soru, bütün bu faktörlerin birbirlerine eklen-diklerinde, köleliğin kaldırılmasına sıcak bakan birikimsel bir mesaj teşkil edip etmediğidir. Bu faktörlerin içtihad yoluyla gelecek nesillerce biçilmek üzere ahlâkî bir tohum ekmeyi teşkil edip etmediği sorusu da gündeme gelmektedir.

Bu, ABD anayasasının, sarih şekilde mahremiyeti tartışmamasına rağmen, mahremiyet hakkının ahlâkî tohumunu içerece şekilde yorumlanması tarzı-na benziyor mu? Gerçekten de, ABD anayasası, kurucuların zihninden geç-memesine rağmen, kadının üreme hakları üzerinde hakim olduğu biçimin-de dahi yorumlanmıştır.

Savaş sisteminin ürünü olarak kölelik ile ekonomik sistemin ürünü olarak kölelik arasındaki ayrımın da hatırdaki tutulması gerekir. İslâm'ın ilk dönemindeki kölelik savaş sisteminin bir ürünüydü.

Geleneksel Afrika'daki yerli köleliğin büyük kısmı da kabileler arası çatış-maların ürünüydü. Moritanya'daki serflik ve kastın kökenleri de burada yatmaktadır.

Savaş sonucu ortaya çıkan kölelik, günümüz Sudanındaki kölelik hikâyelerini içermekte midir? Bu, İslâmî köleliğin mi, yoksa yerli köleliğin mi bir di-rilişidir? Eldeki deliller her iki önermeyi de desteklemektedir.

Ortaya çıkan diğer bir ahlâkî mesele, köleleştirmenin farklı ahlâkî derece-lerinin olup olmadığına ilişkindir. ABD kanunlarına göre insan öldürmenin kesinlikle farklı dereceleri vardır. Birinci derec cinayet, ikinci derece cina-yet ve hatta daha düşük cinayet dereceleri vardır-kasıtsız adam öldürme gi-bi. ABD kanunlarının öngördüğü cezalar, cinayetin derecesine göre değiş-mektedir.

Peki köleliğin de ahlâkî dereceleri var mıdır? Diğerlerinden daha kötü köle-leştirme sistemleri var mıdır? Kölelik kötülüğünde gerçekten de böyle fark-lılıklar bulunduğunu göstermeye çalışacağız. Afrika örneğinde üç kölelik

sistemi tecrübe edilmiştir: yerli, Arap-İslâmî ve Avrupa-Hıristiyan. Bu üç farklı kölelik geleneği hangi noktalarda birbirinden ayrılıyordu? Bu farklılıklar onları birinci, ikinci ve üçüncü derece kölelik sistemleri şeklinde sıralamayı haklı kılmakta mıdır? Şimdi, bu üçlü günah mirasının diğer yönlerini keşfedelim.

Cinsiyet ile Ekonomi Arasında

Asıl köleleştirmenin motifleri nelerdi? Afrikalı, İslâmî ve Batılı kölelik sistemlerinde cinsel sömürü ile ekonomik sömürü arasındaki denge nasıldı?

İnsanlık tarihindeki en esaslı güçler muhtemelen ekonomik üretim ile biyolojik üretilir. Ekonomik üretim arayışı ifrata vardığında hırsa dönüşür. Biyolojik üreme dürtüsü de ifrata vardığında şehvete dönüşür.

Mevcut delillere bakılırsa, üç köleleştirme sistemi içinde en katıksızca ekonomik olanı Batılı sistemdi. Bu, Anglo-Sakon dünyanın daha gelişkin kapitalizmi için özellikle doğrudu. Kölelere, cinsel değerlerinden ziyade emekleri ve dökecekleri ter için ihtiyaç duyuluyordu. Vakıa, satın alınmalarından sonra kadınlar çoğu kez cinsel olarak kötüye kullanılıyor ve her halukârda sömürülüyordu. Fakat Anglo-Sakson köle satışlarındaki hakim motif cinsel olmaktan ziyade ekonomikti.

Diğer taraftan, Latince konuşan Avrupalılar çoğu kez cinsel mülhazaları ekonomik mülhazalarla daha açık biçimde birleştirdiler. Portekizli ve İspanyol köle tacirleri plantasyonlar için ekstra iş gücünün yanısıra cinsel meta da pazarlıyorlardı. Diğer Latin beyazlar gibi Portekizliler ve İspanyollar da ırklar arası cinsel birliktelik konusunda Anglo-Saksonlardan daha az kompleksiydi. Latin kültürlerinde siyah kadınlar, hizmetçi olarak taşıdıkları fayda kadar cinsel cazibeleri noktasında da değer taşıyordu.

Cinsel motif Afrika'nın yerli köle kültüründe çok daha hakimdi. "Yerli savaşları"ndan sonra ele geçirilen savaş esirleri çok büyük bir çoğunlukla kadınlardı, çünkü erkekleri ya öldürülüyor ya da kaçıyorlardı. Afrikalı kralların ve soyluların çoğu kez çok sayıda eşi ve "cariye"si vardı, bunların da büyük kısmı eskiden köleydi. Buganda Kralı II. Suna'nın "kadınlara aşırı ilgi duyduğu" belirtilmektedir. Bu kralın 148 karısı, iki bin "yedek karısı" ve 18,000 abazân'ı (kadın hizmetçi) vardı. (8)

Şu da hatırdan tutulmalıdır ki, Afrikalı kadınlar nadiren sırf cinsel nesne oldular. Christopher Wrigley, Victoria Gölünün kuzey sahilleri boyunca, birkadının çoğu kez 8 ya da 10 erkeği besleyebildiği ve böylece onları devlet işleri ve diplomatik uğraşları için yükten kurtardığını isabetle belirtmektedir. (9)

Afrikalı kölelik sistemi diğer kültürlerle temasın bir sonucu olarak ticarileşmeden önce, rakip “kabileler”den ele geçirilen esirlerin çok büyük kısmı gerçekten de kadınlar (ve çocukları). Buna karşılık, Amerikalılar için yalanan kölelerin çok büyük kısmı erkekti. Güney ve Kuzey Amerika’daki cinsel denge, kısmen ırklar arası cinsel birliktelik ve tabii ayıklanmanın bir sonucu olarak sonraları sağlandı. Plantasyonlarda daha fazla köleyi “beslemeleri” için kadınlara da ihtiyaç vardı. Yerli kültürdeki esirler arasında kadınların çoğunlukta oluşu, onun daha fazla cinsel motivasyonlu oluşunun delilidir. Atlantik ötesi esirler arasında erkeklerin çoğunlukta oluşunun nedeni ise kısmen Yeni Dünya’nın plantasyonlarında ekonomik motivasyonun daha yüksek oluşuydu.

Müslüman toplumlardaki kölelik daha açık biçimde cinsel ve ekonomik motifler arasında bölünmüştü. Ortadoğu’da özellikle ırklar arası cinsel birlikteliğin kayda değer bir meşruluğu vardı-en azından Yeni Dünya’nın Portekizlileri ve İspanyolları arasındaki kadar. Kadınlar, ekonomik emekleri kadar cinsel değerleri için de satın alınıyorlardı.

Fakat İslâmî kültür ile yerli Afrikalı kültür arasında önemli bir farklılık bulunuyor. Buganda kralı II. Suna’nın aksine, üst düzeydeki hiçbir Müslümanın “148 karı ve 2000 yedek karı” edinmesine izin verilmiyordu. İslâm eşlerin sayısı dört ile sınırlamış; ancak birçok Müslüman hükümdar eşlerin yanı sıra birçok cariye edinmelerine imkân veren bir fetva bulmuşlardır.

Üstelik, Müslüman toplumlardaki köle kültürü, takdir gerektiren cinsel sapsmalardan birisini -haremi koruyanların hadım edilmesini- sonuç verdi. Müslüman toplumlardaki harem ağası alt kültürü, Hz. Muhammed’in (sav) vefatından yüzyıllarca sonra başladı. Tarihçiler İslâm’daki harem ağası geleceğini MS. 750 yılına dek götürmektedir.

Harem kültürünün kendisine özgü ürünü ne oldu? Aslında hadım etme İslâmî olmaktan ziyade Akdenizli idi. Bunun Roma ve Bizans imparatorluklarında uygulandığı kesindir. İtalyanlar da estetik nedenlerle -soprano şarkıcılar (castrati) yetiştirmek için- erkek çocuklarını hadım ediyorlardı. İtalya’da Papa XIII. Leo bu uygulamayı 1878 gibi yakın bir tarihte yasakladı.

Hıristiyanlık’ta hadım etmeye bazen kişinin şehvetine galebe çalmasının bir yolu olarak başvuruldu. Hıristiyanlık’taki kendi kendini hadım etme uygulaması en azından teolog Oriegen’e (MS. 185-254) dayanmaktadır. Hıristiyanlık’ın ilk dönemlerinde Matta’dan (19: 12; 5: 28-30) ilham alarak kendi kendisini hadım etmeyi uygulayan mezhepler dahi vardı. MS. 3. yüzyılda Valesi mezhebi sadece kendilerini değil, misafirlerini de hadım ediyordu.

Kısacası, hadım etme uygulaması -Müslüman kölelik sistemlerinde haremî korumakla görevli erkeklere yaygın biçimde uygulanmakla birlikte- aslında İslâm'dan çok daha önceki Akdeniz geleneklerinin bir ürünüydü. Müslüman kültürde harem ağası, ancak Peygamber'in (sav) vefatından bir yüzyıl sonra ortaya çıktı. Hıristiyanlık'ta kendi kendini hadım etme ise İslâm'ın doğuşundan uzun süre önce uygulanıyordu.

Harem Ağalarından Soy Geliştirmeye

Hıristiyanlar arasında hüküm sürüp yirminci yüzyılda da devam eden başka bir cinsel sapkınlık ise soy geliştirmecilik (eugenics), diğer bir ifadeyle insanın fiziken "ıslah"ı için özel beslenmeydi. Soy geliştirmecilik Avrupa medeniyetinde bir anlamda Eflatun'un Devlet'i ile başladı. Bu kitapta ideal toplumun seçici bir beslenme yoluyla insanların ıslahını hedefliyeceği belirtiliyordu. Fakat eugenics kelimesi ancak 1883'de İngiliz bilim adamı Francis Galton tarafından Hereditary Genius (Kalıtsal Deha) isimli kitabında icat edildi. Aynı bilim adamı bundan birkaç yıl önce de (1869) üstün yetenekli bir ırk vücuda getirme stratejisi olarak zeki erkeklerin zengin kadınlarla evlenmesini tavsiye ediyordu.

Atlantik ötesi köleciliğin tarihinde, zihinsel açıdan üstün bir yönetici sınıf değil, bedensel açıdan üstün bir işçi sınıfı vücuda getirmek için kullanıldı. Daha güçlü ya da bedenen daha cazip insanlar meydana getirmek için köleler bazen özel biçimde beslendiler. Yirminci yüzyılda Birleşik Devletler'deki bazı bedensel sporlarda siyahların hakim oluşu, kısmen, diğer faktörlerin de kuvvet verdiği, kölelerin özel beslenmesine bağlanabilir. Yirminci yüzyılın büyük kısmında boksa siyah dövüşçüler hükmettiler. Amerikan futbolunda ve basketbolunda uzun ve güçlü siyah oyuncular şaşırtıcı bir olağüstü yetenek ve zihinsel hesap gücü sergilediler. Yirminci yüzyılda, sefalet ve kötü beslenmeye rağmen Afrikalı-Amerikalı nüfus eski gücüne kavuşmuş ve etkeliyici bir fizik meydana getirdiler. Bu fiziksel siyahî mirasın ne kadarı, kısmen, kölelik sistemindeki özel beslenmenin bir ürünüydü?

Kölelik çerçevesinde soy geliştirmek için yapılan müstehcen deneylerin içinde, belli ev hizmetleri için tercih edilen daha açık tenli siyahlar üretmek için ırklar arası özel cinsel birleşmeler de bulunuyordu. Açık tenli kadın köleler, beyaz efendileri tarafından da cinsel açıdan tercih ediliyordu.

Peki, daha açık tenli insan metanını üretmek için kölelerle melezleştirme işlemine giren beyazlar kimlerdi? Kimi zaman köle sahibi ailelerin beyaz üyeleri köleleriyle cinsel birleşmeye giriyor, daha sonra da "yarı soylarından

gelen” çocuklarını satıyorlardı. Bu, Tavuk George sendromudur. Alex Haley’in büyük büyükbabası, efendi ile kadın kölesi arasındaki bir birleşmenin ürünüydü. Ancak, bu, efendiyi kendi oğlunu İskoçya’da oturan okyanusun öteki yakasındaki bir alıcıya satmaktan alıkoymadı. George’un daha açık teni, pazardaki değerini gözle görülür derecede yükseltiyordu. (10)

İslâm hukukunda Tavuk George sendromu tasavvur dahi edilemeyecek birşeydir. Bir efendi ile cariyelerinden (kadın kölelerinden) birisinin çocuğu hukuken hürdür. Ve anne de efendisinden çocuk doğurmakla en azından kısmen hürriyetine kavuşmuştur. İslâm’da “daha iyi” köleler üretmek için efendilerle köleler arasında girilen soy geliştirme işlemleri hukuken yasağı ve kesinlikle mümkün değildi.

Birleşik Devletler’de, soy geliştirmecilik köleliğin kaldırılmasından uzun süre sonra başka suretlerde devam etti. 1926’da Amerikan Soy Geliştirme Derneği kuruldu. Yüksek sınıfların sahip olduğu imtiyazları onların “üstün” genetik yeteneklerinin haklı kıldığı önermesine bağlı olan bu dernek Birleşik Devletler Göç Kanunlarının, sadece beyaz olmayanların değil İtalyanlar, Yunanlılar, Polonyalılar ve sair Slavlar gibi sözde “aşağı” beyazların da ülkeye sokmamak suretiyle, mevcut nüfusun genetik gücünü korumasını talep etti.

Amerikan soy geliştirme kültürü daha güçlü köleler üretmekten daha zeki idarecilerin üretmeye kaymıştı. Birleşik Devletlerdeki geri zekalı beyaz vatandaşların, beyaz saralılarının veya akıl hastalarının kısırlaştırılması işlemi bu ülkenin bazı bölgelerinde 1970’lere dek devam etti. Fakat Amerikan Soy Geliştirme Derneğinin ilk dönemdeki ırkî gündemi, Nazilerin Almanya’da giriştikleri ve Yahudilerin, Çingenelerin ve eşcinseller gibi cinsel azınlıkların imhasıyla sonuçlanan dehşet verici faaliyetleri nedeniyle kısmen gözden düştü. Naziler, insan soyunun geliştirilmesi işlemlerinde dünya tarihindeki bütün yönetimleri geride bıraktılar. Böylelikle de Batı dünyasındaki soy geliştirme programlarının en azından ırkî versiyonlarının gözden düşmesine yardımcı oldular.

Batılı kölelik sistemleri zaman zaman soy geliştirmeci cinsellik ile tahrif edilmişse, Müslüman yönetimindeki kölelik sistemleri harem ağası alt kültürü ile maluldü ve Afrika’daki yerli kölelik sistemleri de cinsel sefahet ile bulaşıktı. Afrikalılar Atlantik ötesi köle tacirlerinin işbirlikçileri haline gelip kendileri gibi Afrikalı insanları beyazlara satmak üzere yakaladıklarında dahi, kadınların büyük kısmını kendileri için alıkoydular:

Angola, Kasanjo ve Matamba bölgesinin nüfusunun nisbeten yoğun oluşu, köle ticaretinin doğrudan sonuçlarından birisiydi; kadın köleler mahallî

topluma dahil edilirken beyaz köleler dışarıya satılıyordu... Kölelerin büyük çoğunluğunun geldiği Altın Sahili, Benin Körfezi ve Biafra Körfezi bölgeleri de Afrika'nın en yoğun nüfusa sahip bölgeleriydi. Şayet, Angola'da olduğu gibi, çok fazla sayıda kadın ve çocuk alıkonulup erkekler dışarıya satılmışsa, dışarıya köle satan toplumların nüfusu bundan artmıştır. (11)

O kadar çok Afrikalı Atlantik ötesi köle ticaretinde işbirliğine girmiştir ki, bu, Afrika tarihindeki kara lekelerden birisidir. Fakat Afrika'daki çok kadınlık çocuk sevgisiyle birleşince, milyonlarca kadın esiri Atlantik'in öte yakasına yapılan yolculuğun dehşetlerinden kurtarmış oldu. Kadın esirler Afrika'da kalarak daha fazla şans yakaladılar ve bazen de köle ihraç eden toplumların nüfusunun büyümesine katkıda bulundular.

Buna karşılık, Güney ve Kuzey Amerika daha çok erkek köle talebinde bulunurken, Müslüman dünyayla yapılan ticarete kadın köleler tercih ediliyordu. İslâmî köle ticaretinin iki Amerika'ya yapılan köle ihracatından çok daha küçük ölçekli oluşu nedeniyle, erkekler kadınlardan daha fazla ihraç edildi:

Sahra, Kızıldeniz ve Hind Okyanusunun ötesine yapılan ticarete, kadınların ve çocukların oranı çok daha yüksekti; buna karşılık Atlantik'in ötesine yapılan ticarete ise erkek kölelerin sayısı kadın kölelerin sayısından daha fazlaydı... Her iki tarafta da kölelerin yaşı nadiren otuzun üzerindediydi. Kadınlara ve çocuklara güçlü bir iç talebin bulunduğu ve aynı zamanda Müslümanlarla ticaret yapan bölgelerdeki pazarın yapısı yaş ve cinsiyete göre değişen bir fiyatı tutarlı biçimde yansıtıyordu. Hadım edilmedikleri sürece erkekler genelde daha ucuzdu. (12)

Kadın kölelerin Afrika'daki yerli ve İslâmî kölecilikte güçlü biçimde tercih edildiği ve bunun sözkonusu iki kölelik sisteminde cinsel motiflerin daha önemli olduğunu gösterdiği önermesine dönelim. Her üç sistemde cinsel ve ekonomik sömürü biçimleri hep birbiriyle kaynaşmıştı, ama şehvet ile hırs arasındaki denge sistemden sisteme büyük farklılık gösteriyordu.

Sonuç

Bu denemede Afrika'nın üç farklı kölelik geleneğini -yerli, İslâmî ve Batılı tecrübe ettiğini göstermeye çalıştık. Yerli kölecilik tek ırklıydı (siyah efendiler, siyah köleler), Müslüman kölecilik çok ırklıydı (farklı farklı renklerden köleler ve efendiler) ve Atlantik ötesi kölecilik sistemi de esasen iki ırklıydı (beyaz efendiler, siyah köleler). Yerli ve İslâmî kölecilik sistemleri özümseyici ve bütünleyici olup köleleri çoğu zaman efendinin "geniş ai-

le”si içine alıp eritiyordu. Atlantik ötesi kölecilik ise daha ayrımcıydı, köleleri ve ırklarını belli bir sosyal mesafede tutuyordu.

Yerli kölelik sistemi de yukarıya doğru sosyal hareketliliğe (esirlikten reisliğe) izin verse de, İslâmî kölelik biçimleri tarihteki en yüksek yukarı sosyal hareketlilik derecesine izin veriyordu: serflikten sultanlığa. Memlukler örneğinde, eski köleler Müslüman dünyanın bazı bölgelerine birkaç yıllığına değil yüzyıllar boyu hükmettiler.

Afrika’daki yerli kölelik biçimleri kültürel açıdan oldukça duyarlıydı; kültürel özümsemeye kölenin hürriyetine kavuşmanın yollarından birisi olarak izin veriyordu. İslâmî kölelik ise dinî açıdan duyarlıydı; bir Müslümanın başka bir Müslümanı köleleştirmesini yasadışı ilân ediyordu:

Kâfir iken yakalanan kişinin köle edinilmesi caizdir; ama daha baştan gönül rızasıyla İslâm’a girmişse, hangi kavme mensup olursa olsun, ister Bornu, Kno, Songhai, ister Katsina, Gobir, Mali veya Zazzau’ya mensup olsun, o kişi esir edilemez. Bu kimseler hür Müslümanlardır ve köleleştirilmeleri hiçbir şekilde caiz değildir. (13)

Diğer bir ifadeyle, Afrika’da önceden İslâm’a girmiş olmak dindaş Müslümanlarca köleleştirilmeye karşı çoğu kez bir korunma yoluydu. Diğer taraftan, efendinin kültürü tarafından daha sonra özümsemesi, yerli kölecilik kuralları çerçevesinde hürriyete kavuşmanın önemli bir anahtarıydı.

İslâmî sistem itikadî açıdan duyarlı, yerli sistem de kültürel açıdan duyarlı ise, Batılı sistem de en aşırı biçimde ırkî açıdan duyarlıydı. “Avrupalıların gözünde köleler ırken ayırdı; kültürel özümsemeye rağmen, köleler daha da fazla ‘dışardakiler’ şeklinde tanımlanıyor, böylece Avrupa toplumundaki haklara sahip olmalarının önüne şiddetle geçilmesi garanti altına alınıyordu.” (14)

Başka bir deyişle, Batılı kölelik sistemi en az özümseyici olandı ve sosyal hareketliliğe en az izin verendi. Birleşik Devletlerden daha özümseyici olmasına rağmen Brezilya bile, Kuveyt veya Buganda’daki kölelik sistemine göre çok daha az bütünleştirici olmuştur. Saygıdeğer Jesse Jackson veya General Colin Powell gibi bir kişinin Batı’daki Memluk bir idareci olup olmayacağını bekleyip görmek kalıyor geriye. Jackson bir köle torunu olarak Devlet Başkanı olabilir; böylece “sahip olunan”dan “aziz başkan”a kadarki sosyal mesafeyi kat edebilir. Fakat, karşısında iki ırklı sistemin birikmiş mirası duruyor, hem de kutuplaşmış bütün önyargılarıyla birlikte.

Bu arada tarih köleliği yargılamaktadır. Cinayet birinci derece ve ikinci de-

rece olabiliyorsa, kölelik olamaz mı? Günahkârlık noktasında Afrikalıların yerli köleciliği herhalde üçüncü derecedeydi. Müslümanların sürdürdüğü kölelik sistemi ise ikinci derecedeydi. Müslümanlar Kur'an'ın köle azad etmeye teşvikine karşı geldiler.

Atlantik ötesi Batılı kölelik sistemi ise dünya tarihindeki en yoğun insan metaı trafiğini gerçekleştirdi ve en ırkçı olma niteliğini kazandı. Onun hakkında tarihin hükmü ise herhalde şöyle olacaktır: “en iğrenç kölecilik.” Tarih jüri olsa herhalde üzerine basa basa şu kararı ilân edecektir: “Birinci dereceden suçlu.”

Dünyadaki siyahlar gerçek anlamıyla dünden önceki ve yarından sonraki günün insanlarıdır. Kölelik ticarileştirilmeden önce siyahlar “Afrika” denilen devasa bir köyde yaşıyorlardı. Sonra yabancılar geldiler ve kimi insanları uzaklara götürüp dünyanın çeşitli yerlerinde pazarladılar. Farklı farklı yerlere dağılan siyahlar dünyayı “köy”leri bilmeden önce başka bir yer tanımıyorlardı. Fakat üçlü kölelik mirası Afrikalıları o kadar farklı ve uzak yerlere dağıttı ki, güneş Afrika kökenlilerin üzerine asla batmamaktadır. Artık köyleri Afrika değil yeryüzü oldu. Siyah kölelerin torunları Arap Körfezinde bakan ve Birleşik Devletlerde vali oldular. Peki, global bağlamda yeni ve daha insanî bir Memlukler hanedanı ufukta gözüküyor mu? Dünün serfleri yarının sultanları olacaklar mı? Yoksa bir eşitlik cennetini mi bekliyoruz? Cevap, hepimizin önündeki üçüncü bin yılın derinliklerinde yatıyor.

Dipnotlar

1. Ali. A. Mazrui, *The Africans: A Triple Heritage* (Londra: BBS Publications ve Boston: Little, Brown Publishers, 1986) aynı başlıklı BBC/PBS Televizyon dizisinin beraberindeki bir kitap.
2. Lugard, *The Rise of Our East African Empire* (1983), s. 169-1970.
3. Lucy Mair, *An African People in the Twentieth Century* (1934) s. 31-33.
4. Bkz. Nisa Suresi, 92. âyet.
5. Maide Suresi, 89. âyet.
6. Bakara Suresi, 177. âyet.
7. Beled Suresi, 13. âyet.
8. Sir Apolo Kagwa, *The Customs of the Baganda*, ter: Ernest Kalibala (New York, 1934), s. 51. Beni aynı zamanda Michael Twaddle'ın “Buganda'da Köleler ve Köylüler” başlıklı, Kanada Afrika İncelemeleri Derneğinin yıllık toplantısında sunulan bir tebliğ de teşvik etti.
9. Chirstopher C. Wrigley, *The King's Men*'deki bölüm, editör: Lloyd A. Fallers (Londra, 1964) s. 18. Bibliyografyada bana kılavuzluk ettiği için Michael Twaddle'a teşekkür borçluyum.

10. Bkz. Alex Haley, *Roots* (New York: Doubleday, 1976).
11. Paul E. Lovejoy, *Transformations in Slavery: A History of Slavery in Africa* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1983) s. 64-65.
12. Lovejoy, *Transformations in Slavery*, age, s. 62. Ayrıca bkz. Martin Kleien ve Claire Robertson (ed.) *Women and Slavery in Africa* (Madison, 1984).
13. Ahmed Baba, *Mi'rac*, iktibas eden Lovejoy, age, s. 30.
14. Lovejoy, age, s. 3. Ayrıca bkz. Martin Klein ve Paul E. Lovejoy (ed.) *The Uncommon Market: Essays in the Economic History of the Atlantic Slave Trade* (New York, 1979). (Çev: Murat Çiftkaya)